

IEVA DEVIATNIKOVAITĖ

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva
Mykolas Romeris University, Lithuania

KLAIPĖDOS KRAŠTO SEIMELIS: 1935 M. RINKIMAI

The Chamber of Representatives of the Memel Territory:
The Election in 1935

SUMMARY

During the period of sixteen years when Lithuania enjoyed sovereign rights over the Memel Territory, the Chamber of Representatives, the territorial legislature, was elected six times. All elections were coupled with political intrigues and struggles. However, the most bitter elections of the Chamber of Representatives took place in 1935. This chaos was described: in the letters of the Governor of the Memel Territory to the central government; the press diaries of the State Security Department; the bulletins of the State Security Police district in the Memel Territory; the reports of the Commander of the Memel Territory Border Police; the district investigator's resolutions; the German and other states' mass media; the complaints and protests of the Memel Territory residents; the declarations of the members of the regional election commissions to the Memel District Electoral Commission. Moreover, about thirty foreign journalists from such newspapers as *Times*, *Daily Express*, *Daily Mail*, *Morning Post*, *Daily Telegraph*, etc., observed the election. The reasons for such interest could have been the amendments made by the Central Government of Lithuania to the Law on the Elections of the Chamber of Representatives of the Memel Territory in 1935, the growing role of Germany in Europe, etc.

SANTRAUKA

Per šešiolika metų, kai Lietuva disponavo suvereno teisėmis į Klaipėdos kraštą, Krašto įstatymų leidžiamoji valdžia – Seimelis – buvo renkama šešis kartus. Visi rinkimai pasižymėjo politinėmis intrigomis ir kovomis. Tačiau, remiantis išlikusiais archyvuose duomenimis, beveik aršiausi Seimelio rinkimai vyko 1935 m. Tai liudija Krašto gubernatoriaus raštai centrinei valdžiai, Valstybės saugumo departamento spaudos dienynai, Valstybės saugumo policijos Klaipėdos apygardoje biuleteniai, Klaipėdos krašto pasienio policijos vado raportai, Šiaulių apygardos tardytojų nutarimai, vokiečių bei kitų valstybių žiniasklaida, gyventojų

RAKTAŽODŽIAI: Seimelis, rinkimai, Seimelio nariai.

KEY WORDS: the Chamber of Representatives, elections, deputies for the Memel Territory.

protestai, skundai bei apylinkės rinkimų komisijos narių pareiškimai Klaipėdos apygardos rinkimų komisijai. Maža to, šiuos rinkimus stebėjo apie penkiasdešimt užsienio žurnalistų iš tokių leidinių kaip *Times*, *Daily Express*, *Daily Mail*, *Morning Post*, *Daily Telegraph*, taip pat iš Vokietijos, Lenkijos žiniasklaidos priemonių. Tokio susidomėjimo priežastimis galėjo būti 1935 m. centrinės Lietuvos valdžios padaryti Klaipėdos krašto Seimelio rinkimų įstatymo pakeitimai, vėl didėjantis Vokietijos vaidmuo Europoje.

ĮVADAS

Penktieji rinkimai į Klaipėdos krašto (toliau – Kraštas) Seimelį vyko gana sudėtingu Lietuvai laikotarpiu, pasižymėjusiu Užnemunės ūkininkų streikais, kurių metu buvo policijos nušautųjų (Veilentienė 2016: 146), ūkių ir namų savininkų memorandumais tuomečiam finansų ministrui¹, korupcijos skandalais bendrovėje „Maistas“², studentų protestais dėl Vytauto Didžiojo universiteto autonomijos išsaugojimo³, 1935 m. spalio 12 d. parengtu buvusių dviejų Lietuvos prezidentų ir buvusių penkių ministrų pirmininkų memorandumu tuomečiam valstybės vadovui, skelbiančiu, kad „reikia valstybę įstatyti į normalią teisėtą tvarką“ (Veilentienė 2016: 141–142), komplikuotais santykiais su Lenkija ir Vokietija. Visi tie faktai vėliau bus pažymimi užsienio žiniasklaidoje, ypač vokiečių, norint pabrėžti jaunos valstybės institucijų nesugebėjimą tinkamai valdyti šalį.

Apskritai Seimelio vaidmuo Krašte turėjo ypatingos reikšmės – tai buvo autonominis krašto įstatymų leidėjas, politinis darinys, turėjęs išreikšti pasitikėjimą Krašto vykdomąja valdžia, tvirtinti jos veiklos programą.

Pabrėžtina, kad iki 1935 m. tik viena iš keturių Seimelio sudėčių pabaigė savo kadenciją⁴. Pirmieji trys Seimeliai Krašto gubernatorių buvo paleisti, jiems po keliskart pareiškus nepasitikėjimą Krašto Direktorija⁵. Taigi Seimelio rinkimai vi-

sada pasižymėjo įtampa ir buvo apipinti politinėmis intrigomis. Pavyzdžiui, Krašto administracinis teismas buvo panaikintas 1931 m. vykusių rinkimų į Seimelį rezultatus, todėl buvo paskelbti nauji rinkimai⁶ ir t. t.

Straipsnyje analizuojamas Krašto Seimelio narių teisinis statusas, kompetencija, Seimelio struktūra, rinkimų teisinis reglamentavimas, tvarka bei eiga. Taip pat aprašomi incidentai, įvykę prieš pat rinkimus ar rinkimų metu. Straipsnyje atskleidžiamos Seimelio rinkimų rezultatų priežastys bei aptariami rinkimų atgarsiai Vakarų žiniasklaidoje.

Klaipėdos krašto Seimelio tema yra rašę ir kiti autoriai (Žostautaitė 1992; Robinsonas 1934; Valsonokas 1932; Šapoka 2008), tačiau išsamaus 1935 m. Seimelio rinkimų tyrimo iki šiol nebuvo atlikta.

Rašant straipsnį naudotasi Lietuvos centriniame valstybės archyve rasta dokumentais – Krašto gubernatorių *raštais*, Valstybės saugumo departamento spaudos dienynais, Valstybės saugumo policijos Klaipėdos apygardoje biuleteniais, Klaipėdos krašto pasienio policijos vado raportais, Šiaulių apygardos tardytojų nutarimais ir t. t. Taip pat remtasi tarpukario Lietuvos Respublikos įstatymais, Klaipėdos krašto gubernatoriaus, Direktorijos, apygardos rinkimų komisijos Krašto valdžios žiniuose paskelbtais teisės aktais bei tarpukario publicistiniais straipsniais.

SEIMELIO NARIŲ TEISINIS STATUSAS, KOMPETENCIJA, SEIMELIO STRUKTŪRA

Krašto Seimelio statusą, struktūrą bei kompetenciją atskleidžia Konvencija dėl Klaipėdos krašto⁷, o konkrečiau – jos pirmojo priedėlio „Klaipėdos Teritorijos Statutas“ (toliau – Statutas) kai kurie straipsniai bei Krašto Seimelio patvirtinta Seimelio darbo tvarka.

Seimelis buvo viena iš trijų Krašto valdžių, kuriai, pagal Statuto 10 straipsnį, buvo suteikta įstatymų leidžiamoji galia. Taigi pagrindinė Seimelio funkcija buvo leisti įstatymus, galiojančius autonominiame krašte.

Jokiame dokumente nebuvo nurodytas konkretus Seimelio narių skaičius. Tačiau Statuto 11 straipsnis reglamentavo Seimelio narių skaičiaus apskaičiavimo tvarką, pagrįstą Krašto gyventojų skaičiumi, t. y. penkiems tūkstančiams gyventojų turėjo atstovauti vienas Seimelio narys arba, jei lieka ne mažiau kaip du su puse tūkstančio gyventojų, tai pridėdamas dar vienas atstovas. Taigi visuose rinkimuose buvo renkami 29 Seimelio nariai⁸ trejų metų kadencijai.

Statute yra nuorodų į Krašto Seimelio, kaip organizacijos, struktūrą, pavyzdžiui, minimi yra Seimelio pirmininkas ir biuras. Tačiau išsamiausiai Seimelio struktūrą bei veiklos tvarką atskleidžia Seimelio darbo tvarka, kurią, pagal Statuto 13 straipsnį, Seimelis turėjo patvirtinti. Pirmąkart tokią Tvarką Seimelis patvirtino 1926 m.⁹ Vėliau sekė 1931 m. redakcijos Seimelio darbo tvarka¹⁰, o 1935 m. ji buvo pakoreguota¹¹.

1926 m. redakcijos Seimelio darbo tvarka reglamentavo pirmojo Seimelio posėdžio eigą, Seimelio pirmininko, jo

pavadautojų bei kanclerių rinkimus, plenumą, įstatymų priėmimo tvarką, nuolatines komisijas, Seimelio narių interpeliacijų bei paklausimų Krašto direktorijai teisę, posėdžių teisėtumą, jų dienotvarkę, protokolus, kalbų sakymo tvarką, diskusijų baigimą, balsavimo eigą, Seimelio narių atlyginimą, kelionių išlaidas ir t. t.

Pagal Tvarką naujai išrinktas Seimelis pirmiausia rinkdavo pirmininką, du vicepirmininkus ir tris raštvedžius. Raštvedžiai dirbo Seimelio biure, o Seimelio pirmininkas su vicepirmininkais sudarė Seimelio prezidiumą. Tiek prezidiumas, tiek biuras buvo sudaromi vieneriems metams.

Seimelyje buvo sudaromos komisijos, frakcijos. Remiantis Tvarkos 27 paragrafu, Seimelis iš trijų, penkių ar septynių savo narių sudarydavo nuolatines darbo tvarkos, peticijų, finansų, sąmatos ir Krašto administracijos, prekybos, pramonės, vandens, susisiekimo, žemės ir miškų ūkio, socialinės apsaugos ir darbo, švietimo ir bažnyčių bei juridinių reikalų komisijas. Seimelio nariai galėdavo sudaryti ir frakcijas.

Tvarkoje buvo reglamentuota ir Seimelio biuro kalba. Pagal Tvarkos 2 paragrafą, lietuvių ir vokiečių kalbos buvo lygiavertės. Tačiau 2a paragrafe buvo įtvirtinta, kad Seimelio biuro kalba yra vokiečių kalba: „veda savo bylas bei protokolus vokiečių kalba <...> daro savo pranešimus vokiečių kalba“. Jei Seimelio narys pareiškėdavo, kad nepakankamai supranta vokiečių kalbą, tuomet Seimelio biuras turėjo organizuoti reikiamą

dokumentų vertimus į lietuvių kalbą. Nuostatos dėl Seimelio biuro bylų vedimo ir protokolų rašymo vokiečių kalba nebeliko 1931 m. Buvo apsispręsta palikti pačiam biurui spręsti, kuria kalba – vokiečių ar lietuvių – vienas ar kitas klausimas bus sprendžiamas.

Įstatymų projektai („sumanymai“) turėjo būti pateikiami tiek vokiečių, tiek lietuvių kalbomis. O svarstomi jie turėjo būti tris kartus („skaitymai“).

Seimelio posėdžiai buvo vieši ir laikomi teisėtais, jei juose dalyvaudavo mažiausiai dvidešimt Seimelio narių. 1935 m. buvo priimtas Seimelio darbo tvarkos pataisymas, pagal kurį, kitą dieną po to, kai nesusirenka dvidešimt Seimelio narių, būtų kviečiamas tos pačios darbotvarkės posėdis, kuris būtų teisė-

tas, jei į jį susirinktų penkiolika atstovų. Posėdis privalėjo būti šaukiamas, jei bent trys Seimelio nariai to reikalavė. Galėdavo būti organizuojami ir uždari posėdžiai, jeigu šitaip būtų pasiūlęs Seimelio pirmininkas ar kitas narys.

Statuto 15 straipsnis reglamentavo Seimelio nario neliečiamybę, t. y. jis negalėjo būti persekiojamas baudžiamąja tvarka už savo nuomonės, veiksmus, negalėjo būti traukiamas atsakomybėn ar sulaikytas be Seimelio leidimo sesijos metu bet kurioje Lietuvos dalyje.

Darbo tvarka reglamentavo Seimelio narių atlygio tvarką: kiekvienas Seimelio narys gaudavo 20 litų už kiekvieną dalyvavimą plenumė arba komisijų veikloje (detaliau apie Seimelio darbo tvarką žr.: Šapoka 2008: 85–89).

KLAIPĖDOS KRAŠTO SEIMELIO RINKIMŲ TEISINIS REGLAMENTAVIMAS

Pagrindiniai teisės aktai, reglamentavę Krašto Seimelio rinkimus, buvo Krašto Statutas, Seimo rinkimų įstatymas bei Seimelio rinkimų įstatymas.

Statute įtvirtinta, kad Krašto Seimelis renkamas visuotiniuose, lygiuose, tiesioginiuose ir slaptuose rinkimuose. Taip pat reglamentuojama, jog Seimelio atstovus trejiems metams renka Krašto gyventojai. Seimelio atstovais galėjo būti tik Krašto gyventojai.

Seimelio rinkimai turėjo vykti neprieštaraujant Lietuvos rinkimų teisei.

Statuto 37 straipsnis yra dviprasmiškas. Nėra aišku iš teksto, ar kalbama apie tuos, kurie turi teisę rinkti, ar tuos, kurie turi teisę būti renkami. Lietuvos įstatymų leidėjas buvo supratęs, jog kalbama apie

rinkėjus. Jeigu taip, tai pagal Statuto 37 straipsnį, tik Krašto gyventojai, sulaukę 21 metų bei įgiję Lietuvos pilietybę ir prieš rinkimus nepasirinkę Vokietijos pilietybės, galėjo rinkti atstovus į Seimelį. Tokią pačią nuostatą rasime ir 1925 m. redakcijos Krašto Seimelio rinkimų įstatyme.

Taigi Statute nereglamentuojami reikalavimai kandidatams į Seimelį, Seimelio nario mandato praradimo sąlygos ir t. t.

Šį klausimą centrinė Lietuvos valdžia pabandė išspręsti priimdama 1925 m. birželio mėnesį Klaipėdos krašto Seimelio rinkimų įstatymą¹².

Įstatymo 5 straipsnyje buvo įtvirtinta, kad kandidatais gali būti tik Lietuvos piliečiai, Krašto gyventojai, rinkimų dieną ne jaunesni kaip 24 metų.

Įstatymo 7 straipsniu reglamentuojamos sąlygos, kada Seimelio nariai praranda savo statusą, t. y. kai netenka Lietuvos pilietybės, kai pasirenka Vokietijos pilietybę ir t. t.

1935 m. priimtais Krašto Seimelio rinkimų įstatymo pakeitimais Seimelio nario mandato netekimo sąlygos buvo papildytos ir „kitais pagrindais“¹³, įstatyme nedetalizuotais.

Tais pačiais metais dar kartą buvo priimti minėto įstatymo pakeitimai¹⁴. Šie pakeitimai buvo priimti likus šiek tiek daugiau nei mėnesiui iki penktųjų Seimelio rinkimų. Jais buvo praplėstas sąlygų spektras, kada asmenys neturėjo teisės kandidatuoti į Seimelio narius, nustatytas Seimelio nario priesaikos tekstas, pagal kurį Seimelio nariai turėjo prisiekti ištikimybę Lietuvos Respublikai.

Rinkimų dieną (rugsėjo 29 d.) buvo

paskelbtas dar vienas Seimelio rinkimų įstatymo pakeitimas, kurio normomis buvo leista pratęsti rinkimus ilgiau nei vieną dieną¹⁵. Taigi rinkimai vyko dar vieną dieną, t. y. rugsėjo 30 d.

Remiantis to meto vokiečių žiniasklaida¹⁶, tokie pakeitimai kėlė nerimą Vokietijoje. Taip pat nerimas kilo ir Konvenciją dėl Klaipėdos krašto ratifikavusioms valstybėms, ypač Prancūzijai, Didžiąjai Britanijai ir netgi tokioms valstybėms kaip Estija, Latvija, tvirtinusioms, kad „Lietuva savo santykius su didžiausiais kaimynais sunormalintų, nes trijų Pabaltijo valstybių tarptautinis svoris Europos politikoje tik tuo būdu galės būti padidintas“¹⁷.

Tarptautinėje arenoje buvo diskutuojama, ar apskritai centrinė Lietuvos valdžia galėjo priimti Klaipėdos krašto Seimelio rinkimų įstatymą¹⁸.

1935 M. SEIMELIO RINKIMŲ EIGA

Šioje straipsnio dalyje aptarsime, kaip buvo organizuojami ir vykdomi 1935 m. Seimelio rinkimai¹⁹.

Krašto gubernatorius 1935 m. gegužės 8 d. pasirašė Seimelio rinkimų dienos aktą²⁰, kuriuo numatė, kad rinkimai įvyks 1935 m. rugsėjo 29 d.

Po kelių mėnesių, jau įsigaliojus naujiems Seimelio rinkimų įstatymo pakeitimams, Krašto direktorijos pirmininkas paskelbė Seimelio rinkimų apylinkių sąrašą. Iš viso jų buvo 76²¹.

Po kelių dienų Krašto gubernatorius patvirtino Apygardos rinkimų komisijos sudėtį²². Ją sudarė penki asmenys (uosto direktcijos narys, apygardos teismo direktorius, darbininkų profesinės są-

jungos sekretorius, ūkininkas ir apskrities tarybos narys, Prekybos instituto rektorius).

Toliau daugumą dokumentų, susijusių su Seimelio rinkimų eiga, priėmė Apygardos rinkimų komisijos pirmininkas remdamasis Seimo rinkimų ir Klaipėdos krašto Seimelio rinkimų įstatymais bei jo pakeitimais.

Apygardos komisijos pirmininkas paskelbė instrukciją dėl rinkimų sąrašų sudarymo²³, pagal kurią, remiantis Seimelio rinkimų įstatymu, kaimų, dvarų valdybos ir Klaipėdos miesto magistratas turėjo sudaryti rinkimų sąrašus. Pabrėžtina, kad šiame kontekste rinkikai reiškė tiesiog rinkėjus.

Buvo paskirti rinkimų apylinkių komisijų pirmininkai²⁴ bei patvirtinta jų veiklos instrukcija²⁵. Pagal ją, apylinkių rinkimų komisijų pirmininkai turėjo išsirinkti iš savo apylinkių rinkikų mažiausiai keturis narius į komisiją bei jų pavardes pateikti tvirtinti apygardos komisijos pirmininkui.

Po kelių dienų buvo patvirtinta instrukcija dėl Krašto įgulų ir Pasienio policijos rinkikų sąrašų sudarymo²⁶. Ši instrukcija buvo dviprasmiška, nes ja buvo leista įrašyti rinkėjais Krašto įgulų pareigūnus, kurie nėra įtraukti į Klaipėdos miesto ar kurios nors kitos Krašto vietovės registrus, tačiau dokumente minima, kad į rinkėjų sąrašas galima įtraukti tik Krašto požymį turinčius asmenis. Pasienio policijos pareigūnams taip pat buvo leista rinkti Seimelio narius, net jeigu jie ir nebuvo įtraukti į jokių Krašto gyventojų registrus.

Toliau apygardos komisijos pirmininkas paskelbė renkamų Krašto Seimelio atstovų skaičių – 29²⁷, išleido paraginimą, kuriuo priminė, jog rinkikų sąrašai nuo 1935 m. rugpjūčio 31 d. turi būti vieši²⁸.

Tą pačią dieną buvo paskelbta kandidatų sąrašo įteikimo Seimelio rinkimams tvarka ir laikas. Tai turėjo būti padaryta 1935 m. rugsėjo 7 d.²⁹ Taip pat nustatyti rinkikų sąrašų sudarymo, viešo rinkikų sąrašų atskleidimo bei kandidatų sąrašų įteikimo terminai ir t. t.³⁰ Buvo nustatytas kaimų, dvarų valdyboms ir Klaipėdos miesto magistratui rinkikų skaičiaus pateikimo terminas³¹, nustatytos taisyklės apylinkių rinkimų komisijų pirmininkams dėl rinkimų vietos paskelbimo visuomenei termino ir kaip turi būti parinkta toji vieta ir t. t.³²

Krašto valdžios žiniuose buvo paskelbta, kad rinkimų išlaidos turės būti padengiamos iš Krašto biudžeto, komisijų nariai negavo atlygio, tačiau išlaidos dėl rinkiminių pareigų turėjo būti padengiamos iš Krašto biudžeto³³.

Klaipėdos krašto valdžios žinių 91–105 numeriai buvo pilni paskelbtų dokumentų, susijusių su Krašto Seimelio rinkimais. Čia būta priminimų apylinkių rinkimų komisijų pirmininkams dėl neparinktų komisijų narių, paaiškinimų dėl papildomų rinkikų sąrašo sudarymo. Buvo paskelbtas Krašto Direktorijos sprendimas dėl trijų naujų rinkimų apylinkių sudarymo, išleistos apygardos rinkimų komisijos pirmininko instrukcijos dėl „skrynučių balsams įleisti“ (šių laikų terminais „balsadėžės“). Išleisti paaiškinimai ir instrukcija dėl papildomų rinkikų sąrašų sudarymo, kurioje buvo detalai nurodyta, kuriais atvejais asmenis reikia išbraukti iš rinkikų sąrašų. Kitoje instrukcijoje buvo nurodyta, kad rinkikų sąrašai yra vieši, taip pat skundų padavimo tvarka, esant „netikriems sąrašams“. Buvo paskelbtos instrukcijos dėl surinktų skundų įteikimo apygardos rinkimų komisijai. Buvo nurodytos rinkimų vietos (daugiausiai buvusios mokyklų patalpos), balsavimo laikas (1935 m. rugsėjo 29 d. nuo 8.00 iki 20.00 val.) bei tvarka.

1935 m. rugsėjo 16 d. apygardos rinkimų komisija patvirtino kandidatų sąrašus. Iš viso buvo sudaryti septyni kandidatų sąrašai. Kiekviename iš jų buvo po 29 pavardes, išskyrus penktąjį ir septintąjį sąrašą. Iš viso buvo 187 kandidatai. Jų sąrašas abėcėlės tvarka, suteikiant numerius prie kiekvienos pavardės, buvo paskelbtas 1935 m. rugsėjo 19 d.³⁴

Tą pačią dieną buvo paskelbta detali instrukcija dėl balsavimo eigos³⁵. Rinkikas, atėjęs rinkimų dieną į rinkimų vietą, iš apylinkės rinkimų komisijos turėjo gauti voką su kiekvienam kandidatui skirta po vieną balsuojamąją kortelę (dabartine kalba – balsavimo biuletenius). Tos balsuojamosios kortelės buvo susegtos. Tada rinkikas turėjo eiti prie kito stalelio ir niekam nematant išsirinkti savo balsuojamąsias korteles, t. y. išplėsti jas ir įdėti į voką. Vokey negalėjo būti daugiau nei 29 balsuojamosios kortelės (priminsime, kad buvo renkami 29 Seimelio nariai). Vokas turėjo būti atiduotas komisijos pirmininkui. Šis matant rinkikui turėjo voką įdėti į tam specialiai paruoštą skrynią. Rinkikas turėjo balsuoti už tuos kandidatus, kuriuos jis pasirinko iš kandidatų sąrašo. Už vieną kandidatą rinkikas galėjo balsuoti vieną kartą. Instrukcijoje buvo nurodyta, jog rinkimai turi vykti be tarpininkų, asmuo turi rinkti be pašalinės pagalbos, nebent rinkikas būtų neįgalus. Rinkimų eigą turėjo prižiūrėti apylinkės komisijos pirmininkas, kuriam buvo suteikti įgaliojimai pašalinti kiekvieną, kuris ardo rinkimų tvarką.

Tolesniuose dokumentuose apygardos komisijos pirmininkas paskelbė, kad apylinkių komisijų pirmininkai privalo atvykti ir pasiimti apylinkių komisijų antspaudus, pranešė, jog 1935 m. rugsėjo 24 d. teko pakeisti vieną apygardos

komisijos narį kitu, nurodė, kad rinkimų išvakarėse apylinkių rinkimų komisijų pirmininkai turi susitikti su komisijų nariais ir aptarti balsavimų eigą, patikrinti balsavimų vietas, nustatė komisijų posėdžių tvarką bei viešumą, taip pat pateikė instrukciją dėl balsavimo technikos, rinkimų protokolų ir t. t.

Direktorija Krašto valdžios žiniose pranešė apie policijos įsakymą rinkimų dieną uždrausti prekiauti svaigiaisiais gėrimais, išskyrus alų. Taip pat nurodė, kad policijos tarnybos laikas rinkimų dieną nebus prailginamas ir kad mokyklų vedėjai pasirūpintų, jog patalpose, skirtose rinkimams, nevyktų užsiėmimai, jeigu ten vykdomi paruošiamieji darbai.

Šiek tiek vėliau Krašto direktorija paskelbė, kad rinkimuose gali dalyvauti asmenys, turintys Direktorijos išduotus užsienio pasus, net jeigu juose nėra užrašo „Klaipėdos krašto vietos gyventojas“³⁶.

Kaip jau minėta, paskelbus Vyriausybės žiniose³⁷ Klaipėdos krašto Seimelio rinkimų įstatymo pakeitimą dėl leidimo vykdyti rinkimus ilgiau nei vieną dieną, šis įstatymas buvo paskelbtas ir Krašto valdžios žiniose. Tame pačiame numeryje Krašto gubernatorius paskelbė savo sprendimą pratęsti rinkimus dar vienai dienai, t. y. rugsėjo 30 d. nuo 8 iki 18.00 val.³⁸ Ir vėl buvo paskelbta, kad keičiamas vienas apygardos rinkimų komisijos narys kitu.

APIE KAI KURIUOS 1935 M. RINKIMŲ INCIDENTUS

Archyvuose yra išlikusių dokumentų, bylojančių apie rinkimų metu kilusius incidentus.

1935 m. Šiaulių apygardos tardytojas savo nutarime rašė apie juos³⁹. Vienoje iš Klaipėdos apylinkių (Vyžių) „minia

sudarė sambūrį“, buvo sumušti du lietuviai, atvykę „pasiziūrėti rinkimų“. To sambūrio metu buvo tris kartus kviečiama pasienio policija. Pirmąkart atvyko keli pasienio policininkai. Antrąkart atvyko septyni, tačiau riaušės tik dar labiau įsismarkavo. Minia pasipriešino policininkams, keletą jų sumušė, sužeidė, atėmė ginklą, „po to jėga įsiveržė į rinkimų patalpą, išdaužė rinkimų patalpos langus, sudaužė <...> inventorių, baldus, <...>, kabėjusius ant sienos Vytį ir Respublikos Prezidento paveikslą <...>, išmetė lauk rinkimų urną kartu su rinkimų balsais, <...> sumušo rinkimų komisijos narius – lietuvius, <...> išdaužė geležinkelio stoties langus, sudaužė pasienio policijos dviračius ir šaulio <...> motociklą“. Tada buvo trečia kartą pakviesta pasienio policija, kuri išsklaidė maždaug penkiasdešimt riaušinių.

Tardytojo duomenimis, neramumai buvo prasidėję dar rinkimų išvakarėse Vyžių apylinkėje, t. y. rugsėjo 28 d., kai karčiameje susikibo keletas vyrų. Jo nuomone, dalis šių vyrų buvo „vokiškai nusiteikę ir vokiečių radio bei spaudos nuolatai ir intensyviai varomos prieš Lietuvą ir lietuvius propagandos suagituoti asmenys pradėjo reikštis“⁴⁰. „<...> Makys paklausė „už ką vėluosi – rinksi“ Dragūno. Šiam atsakius, kad aš rinksiu kas man patiks, tai Makys su Gorgeliu pradėjo su alaus bonkoms mušti Dragūną per galvą <...>“. Kitas šių muštynių dalyvis R. Gerulis dvi dienas prieš rinkimus pašto ir geležinkelio stoties valdininkams „grasino Hitleriu ir norėjo sumušti“. R. Gerulis vėliau prisipažino, kad buvo Vokietijos radijo „suagituotas“ ir todėl „pajuokavęs“.

Krašto gubernatorius irgi aprašo atvejį, kai rinkimų dieną Klaipėdos smuklėje įvyko neblaivių asmenų muštynės, kurių metu buvo sužeistas taip pat neblaivus vokiečių kilmės policininkas⁴¹.

Vėliau buvo patvirtinti dar keli atvejai, įvykę prieš pat rinkimus. 1935 m. rugsėjo 25 d. vyko Laukininkų centro¹ susirinkimas, kurio metu Vienybės (Einheitsliste)² šalininkai sukėlė triukšmą. Tačiau pašaukus daugiau policijos pareigūnų triukšmadariai buvo nuraminti. Priekulės valsčiaus teismo teisėjas tarnybos metu pirmą ir antrą rinkimų dienomis važinėjo po Priekulės apylinkę ir skatino žmones balsuoti už Einheitslistės kandidatus. Vaškių rinkimų apylinkėje taip pat buvo įvykę pažeidimų, nes rinkimų dieną Einheitslistės atstovų pastangomis žmonės buvo skatinami balsuoti už atitinkamus asmenis, o Vaškių mokyklos mokytojas savo privačiame bute balsuojančiuosius vaišino, pasakui juos lydėjo į rinkimų patalpas⁴².

Klaipėdos krašto pasienio policijos vadas savo rašte⁴³ minėjo ir daugiau atvejų. Štai Kalotės rinkimų apylinkėje buvo pastebėta, kad policijos atstovai pasižymėjo šališkumu ir agitavo „einheitslistininkų naudai“, Žardės rinkimų apylinkėje dvare gyvenantis pilietis bandė vyresnio amžiaus žmones palenkinti „einheitslistininkų“ pusėn, tuo tarpu rinkimų komisija niekaip nereagavo į šiuos veiksmus, Dituvos rinkimų apylinkėje karčiamininkas Klinger padėjo pusei

¹ Lietuvių kalbą, lietuvių ūkininkų reikalus puoselėjusi Klaipėdos krašto politinė partija.

² Visos Krašto vokiečių partijos, sujungtos į Vienybės sąrašą (Ivanauskaitė-Pettinari 2016: 151).

rinkikų sudėti savo balsus į vokus, o komisijos nario ir kartu mokytojo žmona „fundijo moterėlėms kavą savo privačiame bute, kuris yra priešais rinkimų kambario“⁴⁴. Aglonėnų rinkimų apylinkėje rinkikai reikalavo, kad būtų leista neštis rinkimų biuletenius iš salės, bet paskui sudrausti Priekulės pasienio policijos rezervo nurimo. Kintų rinkiminės apylinkės komisijos pirmininkas Dreivas dar nepasibaigus rinkimams buvo pastebėtas karčiame su vokiečių Mikuszeit, kuris „fundijo alų ir kitiems komisijos

nariams“⁴⁵. O štai Vingės rinkimų apylinkėje „dvarininkė Rademacherienė vaišino rinkikus pienu, sūriu, dešromis ir duona“⁴⁶. Agitacijų bei balsavimo slapto pažeidimų dar buvo pastebėta ir kitose rinkiminėse apylinkėse – Kiškių, Saugų, Šilutės, Traksėdžių, Galzdonų, Katyčių ir t. t.

Po rinkimų Apygardos rinkimų komisijos pirmininkas buvo paskelbęs, kad Komisija panaikino Seimelio rinkimus Vyžių apylinkėje ir skyrė naują rinkimų datą⁴⁷.

1935 M. SEIMELIO RINKIMŲ REZULTATAI

Apygardos rinkimų komisija 1935 m. spalio 11 d. paskelbė rinkimų rezultatus⁴⁸.

Einheitslistė gavo absoliučią daugumą – dvidešimt keturias vietas iš dvidešimt devynių (Ivanauskaitė-Pettinari 2016: 151). Taigi lietuvių atstovų buvo išrinkti penki asmenys.

Pažymėtina, kad panašūs rinkimų rezultatai būdavo ir ankstesniuose rinkimuose: „Nors išrenkamų lietuvių atstovų

skaičius nuolat augo, tačiau į trečiąjį, ketvirtąjį ir penktąjį seimelius jų buvo išrinkta daugiausiai po penkis atstovus“ (Ivanauskaitė-Pettinari 2016: 146).

Po rinkimų buvo parašytas ne vienas skundas, protestas, pareiškimas dėl agitacijų rinkimų metu bei pateiktas apygardos rinkimų komisijai. Tačiau 1935 m. spalio 22 d. Apygardos rinkimų komisija paskelbė galutinį Seimelio narių sąrašą bei patvirtino rinkimų teisėtumą⁴⁹.

1935 M. SEIMELIO RINKIMŲ REZULTATŲ PRIEŽASTYS

Po rinkimų imta ieškoti jų rezultatų priežasčių.

Gubernatorius V. Kurkauskas pagrindinę priežastį išvėlgė vokiečių sumaniai paruoštoje propagandoje. Jis dviejuose savo raštuose, skirtuose Ministrų kabineto reikalų vedėjui ir užsienio reikalų ministrui⁵⁰, akcentavo du pagrindinius būdus, kuriais pasireiškė Vokietijos propaganda ar Vokietijos kišimasis į Klaipėdos krašto Seimelio rinkimus. Pirma, tai

Vokietijos valdžios elgesys ir, antra, vokiečių spauda.

Rašte pirmiausia pabrėžiama, kad Vokietijos propagandos ministerija 1935 m. gegužės 6 d. patvirtino instrukcijas, susijusias su rinkimine Klaipėdos krašto Seimelio propaganda⁵¹. Gubernatoriaus duomenimis, kai tik minėtoji ministerija įsakė pradėti rinkiminę propagandą, Vokietijos spauda⁵², radijas „pradėjo varyti negirdėtą akciją prieš Lietuvą“⁵³. Kara-

liaučiaus radijo stotis *Heilsberg* „įvedė specialiai Seimelio rinkimams skirtą pasikaltų ir pasikalbėjimų ciklą, kurį kartodavo Berlyno, Hamburgo, Štutgarto, Leipcigo radijo stotys“. Gubernatoriaus tvirtino, kad dvi savaites iki rinkimų radijo transliacijos iš Klaipėdos buvo labai nekokybiškos, nes „buvo taip smarkiai trukdoma <...>, tuo būdu nebuvo jokios galimybės per radio atsispirti vokiškajai propagandai“⁵⁴.

Tačiau didžiausią poveikį gubernatoriaus manymu, padarė Hitlerio pareiškimai Reichstage Niurnberge⁵⁵, kurie Vokietijos spaudos buvo vertinami kaip nukreipti prieš Lietuvą („Fiureris išpėja Lietuvą“ – vok. *Der Fuhrer warnt Litauen*), tuomečio ministro pirmininko H. Goeringo 1935 m. rugsėjo 9 d. kalba vienoje iš demonstracijų prie Lietuvos sienos⁵⁶, Rytų Prūsijos valdžios prezidento Kocho straipsnis⁵⁷. Kituose dokumentuose buvo pažymima, kad po Hitlerio kalbos Niurnberge „visas kraštas, kaip virte užvirė ir prasidėjo gyvumas ir agitacinis darbas. O agitacija buvo tokia, kad tuojaus kraštas bus okupuotas“⁵⁸.

Nevertėtų atmesti ir ekonominės rinkimų rezultatų priežasties bei karo baimės faktoriaus. Kai kuriuose dokumentuose⁵⁹ minima, jog ūkininkams buvo žadama, kad jeigu rinkimų rezultatai bus naudingi vokiečiams, tai bus atidaryta siena ir „jie galės savo produktus taip brangiai parduoti kaip anksčiau ir tada vėl prasidės geras gyvenimas“. Darbininkams buvo žadama mokėti dvigubus atlyginimus. Buvo tvirtinama, kad „jeigu rinksite lietuvius tai taip bus kaip Didžiojoje Lietuvoje. Negausite darbo ir

eisite basi“. Dar kitiems buvo pažadėtos materialinės dovanos. Lietuvių kilmės valstybės tarnautojai taip pat nerinko lietuviškų partijų atstovų, nes jautėsi blogoje padėtyje dėl mažų atlyginimų.

Raštuose centrinei valdžiai buvo atkreiptas dėmesys, kad įvairios organizacijos leido brošiūras, prie Lietuvos sienos vyko mitingai³, Tilžėje burmistras Mose-ris organizavo demonstraciją – mitingą, kur buvo dainuojamos dainos „amžinai suvienytas vokiečių Klaipėdos kraštas“ (vok. *Verbindet ewig deutsches Memelland*)⁶⁰, vykdomi vokiečių kariuomenės manevrai, skraidinami lėktuvai⁶¹, žmonės buvo bauginami, kad „tą ar tą naktį bus per valandą pastatomi tiltai ir per Nemuną persikels vokiečių kariuomenė ir į porą valandų kraštas bus okupuotas“⁶², šeštadienį prieš rinkimus visame pasienyje buvo uždegti laukai: „Visas pakraštys nušvinta gaisrais“⁶³, platinama agitacinė literatūra, rašomi užrašai Berlyno ir kituose Vokietijos miestuose, tokie kaip „Tautos žmonės, pripažinkite save vokiečių klaipe diečiais, / klaipe diečiai, pripažinkite save tėvynei“⁶⁴, organizuojamos smurtinės akcijos lietuviškų organizacijų susirinkimuose⁶⁵. Buvo tvirtinama, kad rinkimų dienomis Hitlerio okupacija ir represijomis buvo gąsdinama dvidešimt penkiose rinkimų apylinkėse.

Kai kas, kaip priežastį, išvėlgė pasirinktą sudėtingą rinkimų techniką, taip pat lėtą rinkimų eigą⁶⁶, norą sukompromituoti rinkimų tvarką prieš atvykusius iš užsienio žurnalistus, išprovokuoti nerimą, gal net ir maištą.

³ Pavyzdžiui, mitingas „Nemenien“, kur ir kalbėjo tuometis Vokietijos ministras pirmininkas.

1935 M. RINKIMŲ ATGARSIAI UŽSIENIO ŽINIASKLAIDOJE

Netrukus po rinkimų vokiečių žiniasklaidoje pasirodė memorandumo tekstas. Jį surašė save laikęs klaipėdiečių atstovu mokyklų inspektorius Meyeris ir įteikė Konvenciją dėl Klaipėdos krašto ratifikavusioms valstybėms⁶⁷.

Memorandume buvo išdėstyta, kad lietuviškos įstaigos neleidžia teisėtai funkcionuoti Krašto Seimeliui ir Direktorijai ir kad jos laiko Direktoriją ir Seimelį antivalstybiniais ir nelojaliais. Toliau memorandume prašoma Konvenciją dėl Klaipėdos krašto pasirašiusių valstybių nuolatos ir „aktینگai įsikišti“ į Krašto reikalus. Maža to, Memorandume pranešama, kad įtampa tarp Didžiosios Lietuvos ir Krašto galėtų nulsūgti, jei nuteistiesiems būtų paskelbta amnestija⁴. Taip pat buvo reikalaujama gražinti į tarnybą visus atleistus tarnautojus, panaikinti įsakymą, kuriuo parduotuvių pavadinimai, reklamos turėjo būti parašytos ir lietuvių kalba, panaikinti įsteigtą prie gubernatoriaus mokyklų inspekciją, panaikinti tarp Direktorijos ir gubernatoriaus pasirašytą sutartį įsteigti lietuvišką mokytojų akademiją Krašte, peržiūrėti pilietybės suteikimą po 1935 m. balandžio 1 d. ir t. t.

Kai kuriose publikacijose buvo tvirtinama, kad „Lietuvos vyrai Kaune turėtų būti apakinti, jei po šių rinkimų rezultatų jie nepastebėtų, kad jų užsimojimai Klaipėdos kraštui sulietuvinti yra bergždi“⁶⁸.

Buvo pasirodžiusios žinios, kad apie trejetą šimtų asmenų gavo pilietybes po

to, kai buvo sudaryti rinkikų sąrašai, ir kad Klaipėdos magistratas atsisakė jiems išduoti balsavimo biuletenius⁶⁹.

Nemažai publikacijų buvo skirtos sudėtingai Lietuvos ekonominei, vidaus, užsienio politikos padėčiai aprašyti.

Lenkų spaudoje buvo pastebėta prasta rinkimų organizacija, o Kraštas rinkimų metu apibūdintas taip: „Visame Klaipėdos krašte buvusi jaučiama kariška vokiečių nuotaika <...> Visų Klaipėdoje apsilankusių korespondentų nuomonė buvusi vienoda, kad lietuviai silpnai ir neapgalvotai parengę rinkimų techniką.“⁷⁰

Vakarų žiniasklaida⁷¹ akcentavo rinkimų komplikuoatumą ir ap sunkintą rinkimų procedūrą, laukimą eilėje iki dešimties valandų, kai kurie leidiniai rinkimus įvardijo „skandalu ir chaosu“, „atviru Lietuvos ir vokiečių kovos pavidalu“, „slaptu karu“, spėjo, kad lietuviai sumušė nemažai rinkikų, įtarinėjo, kad Lietuvos valdžios pareigūnai klastojo rinkimų rezultatus ir pan.

Laikraštyje *The Times* prieš rinkimus pasirodė straipsnis, kuriame buvo rašoma: „Lietuvos vyriausybė turinti suprasti, kad jos per didelis užsimojimas suvereninėms teisėms gauti Klaipėdos administravime galįs tik suteikti naujų sunkumų signatarinėms valstybėms, kad ir kokiomis juodomis spalvomis vokiečių propaganda pieštų Klaipėdos krašto gyventojų likimą, Lietuvos Vyriausybė turinti dėl savęs ir dėl Tautų S-gos įvykdyti rinkimus tokiu būdu, kuris parodytų pasauliui jos nešališkumą.“⁷²

Iš vakarų spaudos išsiskyrė prancūzų leidinys *Paris Soir*, kuriame prancūzų

⁴ Čia turėta mintyje Noimano ir Zaso byla, kurią išsprendus buvo nuteista kalėti 87 asmenys.

korespondentas pažymėjo, kad rinkimai vyksią „sujaudintoje atmosferoje, kurią sudariusi vokiečių propaganda“⁷³. O *Le Journal* korespondentas parašė: „Nuo to laiko, kai Vokietijos uždariusi sieną lietuvių prekėms, Klaipėdos kaimiečių ir žvejų būvis labai pablogėjęs, todėl esą

tikra, kad jie greičiausiai balsuos už vokiečius negu lietuvius.“⁷⁴ To paties žurnalo korespondentas aprašė, kaip pats „matęs, kaip vienas vokiečių per mėnesį laiko sugebėjęs lietuvišką žvejo šeimą, kurioje korespondentas gyvenęs, įtikinti, jog vienintelis jų priešas esanti Lietuva“⁷⁵.

IŠVADOS

Nepaisant Lietuvos pastangų, t. y. skubių Seimelio rinkimų įstatymo pakeitimų, leidimų balsuoti Krašto įgulų ir pasienio policijos pareigūnams, nors jie neturėjo Krašto gyventojų požiūrio, gana skrupulingai surašytų ir paskelbtų apygardos rinkimų komisijos teisės aktų dėl rinkimų technikos, galbūt ir kitų

veiksmų, kurie šiame tyrime nebuvo užfiksuoti, 1935 m. Seimelio rinkimuose, kaip ir prieš tai buvusiuose, absoliučią daugumą laimėjo vokiečių politiką Krašte palaikančios partijos. Priežastys labai įvairios – tiek prastesnė jaunos valstybės ekonominė padėtis, tiek ir galimų karinių veiksmų ateityje baimė.

Literatūra

Ivanauskaitė-Pettinari Kristina. 2016. *Politinių partijų teisinio statuso raida Lietuvoje 1918–1940 m.* Socialinių mokslų (teisė) disertacija. Vilnius: MRU.
Šapoka Gintaras. 2008. Klaipėdos krašto seimelis kaip krašto autonomijos įstatymų leidybos institucija. *Parlamentas ir valstybės valdžios institucijų sąranga*. Vilnius: MRU.

Valsonokas Rudolfas. 1932. *Klaipėdos problema*. Klaipėda: Rytas.
Veilientienė Audronė. 2016. Memorandumai Prezidentui Antanui Smetonai: opozicijos vienijimosi pradžia, *Parlamento studijos* 21: 136–167.
Žostautaitė Petronėlė. 1992. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*. Vilnius: Mokslas.

Nuorodos

- 1 Memorandumas Finansų ministeriui dėl skolų. *Lietuvos žinios*, 1935 m. rugpjūčio 7 d., Nr. 178 (4861).
- 2 Prasipylė „Maisto“ byla. *Lietuvos žinios*, 1935 m. spalio 18 d., Nr. 239 (4922).
- 3 Pasikalbėjimas su universitet. rektoriumi prof. Remeriu; „Lietuvos aidas“ apie įvykius universitete. *Lietuvos žinios*, 1935 m. spalio 17 d., Nr. 238 (4921).
- 4 1935 m. gegužės 4 d. Klaipėdos krašto Seimelio kadencijos baigimo paskelbimo aktas. *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1935 m. gegužės 9 d., Nr. 45.
- 5 Klaipėdos krašto Seimelio rinkimai ir paleidimai (1927–1932). LCVA. F. 383, ap. Nr. 7, b. 1236, lap. 1.

- 6 Klaipėdos krašto gubernatoriaus 1932 m. sausio 25 d. raštas Krašto direktorijos pirmininkui. LCVA. F. 383, ap. Nr. 7, b. 1236, lap. 13.
- 7 Lietuvos ir Britų Imperijos, Francūzijos, Italijos ir Japonijos Konvencija dėl Klaipėdos Teritorijos, *Vyriausybės žinios*, 1924 m. rugsėjo 1 d., Nr. 169.
- 8 Paskelbimas apie Seimelio rinkimų davinį, *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1925 m. spalio 30 d., Nr. 104; Paskelbimas apie Seimelio rinkimų davinį, *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1927 m. rugsėjo 8 d., Nr. 91; Paskelbimas liečias Seimelio rinkimus, *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1930 m. spalio 18 d., Nr. 115; Apie galutinius Seimelio rinkimų rezultatus, *Klaipėdos krašto valdžios ži-*

- nios, 1932 m. gegužės 20 d., Nr. 68; Krašto Seimelio rinkimų teisėtumas ir Seimelio narių sąstatas, *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1935 m. spalio 23 d., Nr. 113; Išrinktieji Krašto Seimelio nariai, *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1939 m. kovo 10 d., Nr. 29.
- ⁹ Klaipėdos krašto Seimelio darbo tvarka, *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1926 m. gegužės 17 d., Nr. 50.
- ¹⁰ Klaipėdos krašto Seimelio darbo tvarka, *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1931 m. birželio 19 d., Nr. 50.
- ¹¹ Klaipėdos krašto Seimelio darbo tvarkos pakeitimas, *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1935 m. gruodžio 24 d., Nr. 138.
- ¹² Klaipėdos krašto Seimelio rinkimų įstatymas, *Vyriausybės žinios*, 1925 m. birželio 24 d., Nr. 195–1322.
- ¹³ Klaipėdos krašto Seimelio rinkimų įstatymo pakeitimas, *Vyriausybės žinios*, 1935 m. sausio 24 d., Nr. 467–3279.
- ¹⁴ Klaipėdos krašto Seimelio rinkimų įstatymo pakeitimas, *Vyriausybės žinios*, 1935 m. rugpjūčio 14 d., Nr. 493–3443.
- ¹⁵ Klaipėdos krašto Seimelio rinkimų įstatymo pakeitimas, *Vyriausybės žinios*, 1935 m. rugsėjo 29 d., Nr. 500–3479.
- ¹⁶ Valstybės saugumo departamento spaudos dienynas Nr. 186. LCVA. F. 383, ap. Nr. 7, b. 1639, lap. 3.
- ¹⁷ Ten pat, lap. 3.
- ¹⁸ Ten pat, lap. 4.
- ¹⁹ Klaipėdos krašto gubernatoriaus 1935 m. spalio 17 d. pranešimas užsienio reikalų ministrui. LCVA. F. 383, ap. Nr. 7, b. 1795, lap. 26–33.
- ²⁰ Klaipėdos krašto Seimelio rinkimų dienos paskelbimo aktas I 988. *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1935 m. gegužės 9 d., Nr. 45.
- ²¹ Klaipėdos krašto direktorijos pirmininko Brūvelaičio 1935 m. rugpjūčio 17 d. skelbimas. *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1935 m. rugpjūčio 21 d., Nr. 85.
- ²² Klaipėdos krašto direktorijos pirmininko Brūvelaičio 1935 m. rugpjūčio 17 d. skelbimas. *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1935 m. rugpjūčio 24 d., Nr. 87.
- ²³ Rinkimų apygardos komisijos pirmininko 1935 m. rugpjūčio 23 d. įsakymas. *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1935 m. rugpjūčio 24 d., Nr. 87.
- ²⁴ Rinkimų apygardos komisijos pirmininko 1935 m. rugpjūčio 23 d. skelbimas. *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1935 m. rugpjūčio 24 d., Nr. 87.
- ²⁵ Rinkimų apygardos komisijos pirmininko 1935 m. rugpjūčio 23 d. instrukcija. *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1935 m. rugpjūčio 24 d., Nr. 87.
- ²⁶ Rinkimų apygardos komisijos pirmininko 1935 m. rugpjūčio 24 d. instrukcija. *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1935 m. rugpjūčio 28 d., Nr. 89.
- ²⁷ Rinkimų apygardos komisijos pirmininko 1935 m. rugpjūčio 26 d. skelbimas. *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1935 m. rugpjūčio 28 d., Nr. 89.
- ²⁸ Ten pat.
- ²⁹ Ten pat.
- ³⁰ Ten pat.
- ³¹ Rinkimų apygardos komisijos pirmininko 1935 m. rugpjūčio 28 d. skelbimas. *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1935 m. rugpjūčio 30 d., Nr. 90.
- ³² Rinkimų apygardos komisijos pirmininko 1935 m. rugpjūčio 29 d. instrukcija. *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1935 m. rugpjūčio 30 d., Nr. 90.
- ³³ Rinkimų apygardos komisijos pirmininko 1935 m. rugpjūčio 29 d. skelbimas. *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1935 m. rugpjūčio 30 d., Nr. 90.
- ³⁴ Rinkimų apygardos komisijos pirmininko 1935 m. rugsėjo 17 d. skelbimas. *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1935 m. rugsėjo 19 d., Nr. 99.
- ³⁵ Rinkimų apygardos komisijos pirmininko 1935 m. rugsėjo 17 d. instrukcija ir paaiškinimai apie balsų atidavimo eigą 1935 m. rugsėjo mėn. 29 d. rinkimams. *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1935 m. rugsėjo 19 d., Nr. 99.
- ³⁶ Klaipėdos krašto direktorijos 1935 m. rugsėjo 21 d. skelbimas. *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1935 m. rugsėjo 27 d., Nr. 103.
- ³⁷ Klaipėdos krašto Seimelio rinkimų įstatymo pakeitimas, *Vyriausybės žinios*, 1935 m. rugsėjo 29 d., Nr. 500–3479.
- ³⁸ Klaipėdos krašto gubernatoriaus V. Kurkausko 1935 m. rugsėjo 29 d. aktas. *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1935 m. rugsėjo 30 d., Nr. 104.
- ³⁹ 1935 m. spalio 20 d. Šiaulių apygardos tardytojo nutarimas. LCVA. F. 383, ap. Nr. 7, b. 1639, lap. 14–29.
- ⁴⁰ Ten pat, lap. 14.
- ⁴¹ 1935 m. spalio 28 d. Klaipėdos krašto gubernatoriaus 1935 m. spalio 28 d. raštas Ministerių Kabineto Reikalų vedėjui. LCVA. F. 383, ap. Nr. 7, b. 1639, lap. 79.
- ⁴² Priedas prie Memorandumo dėl Vokietijos įsikišimo į Lietuvos vidaus reikalus stengiantis paveikti Klaipėdos krašto Seimelio rinkimų eigą. LCVA. F. 383, ap. Nr. 7, b. 1639, lap. 84.

- ⁴³ Klaipėdos krašto pasienio policijos vado 1935 m. spalio 14 d. raštas Klaipėdos krašto gubernatoriui. LCVA. F. 383, ap. Nr. 7, b. 1746, lap. 1.
- ⁴⁴ Ten pat, lap. 2.
- ⁴⁵ Ten pat, lap. 4.
- ⁴⁶ Ten pat, lap. 6.
- ⁴⁷ Rinkimų apygardos komisijos pirmininko 1935 m. rugsėjo 30 d. skelbimas. *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1935 m. spalio 1 d., Nr. 105.
- ⁴⁸ Rinkimų apygardos komisijos pirmininko 1935 m. spalio 12 d. skelbimas apie Seimelio rinkimų davinius. *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1935 m. spalio 14 d., Nr. 110.
- ⁴⁹ Rinkimų apygardos komisijos pirmininko 1935 m. spalio 22 d. skelbimas apie Seimelio rinkimų davinius. *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1935 m. spalio 23 d., Nr. 113.
- ⁵⁰ Klaipėdos krašto gubernatoriaus 1935 m. spalio 17 d. pranešimas užsienio reikalų ministrui. LCVA. F. 383, ap. Nr. 7, b. 1795, lap. 26-33; 1935 m. spalio 28 d. Klaipėdos krašto gubernatoriaus 1935 m. spalio 28 d. raštas Ministerių Kabineto Reikalų vedėjui. LCVA. F. 383, ap. Nr. 7, b. 1639, lap. 77-79.
- ⁵¹ Straipsnio autorė nerado šių instrukcijų.
- ⁵² Pavyzdžiui, *Preussische Zeitung* ir *Der Volksdeutsche* 1935 metų rugsėjį išleido 46 puslapių numerius, pavadintus *Memelland in Not* (Klaipėdos kraštas pavojuje). Čia buvo publikuoti Vokietijos ministrų Neuratho, Goeringo, Goebello, Fricko straipsniai Klaipėdos krašto Seimelio rinkimų klausimais. Žr.: Klaipėdos krašto gubernatoriaus 1935 m. spalio 17 d. pranešimas užsienio reikalų ministrui. LCVA. F. 383, ap. Nr. 7, b. 1795, lap. 29.
- ⁵³ 1935 m. spalio 28 d. Klaipėdos krašto gubernatoriaus 1935 m. spalio 28 d. raštas Ministerių Kabineto Reikalų vedėjui. LCVA. F. 383, ap. Nr. 7, b. 1639, lap. 77.
- ⁵⁴ Klaipėdos krašto gubernatoriaus 1935 m. spalio 17 d. pranešimas užsienio reikalų ministrui. LCVA. F. 383, ap. Nr. 7, b. 1795, lap. 31.
- ⁵⁵ Memorandumas dėl Vokietijos įsikūšimo į Lietuvos vidaus reikalus stengiantis paveikti Klaipėdos krašto Seimelio rinkimų eigą. LCVA. F. 383, ap. Nr. 7, b. 1639, lap. 83; Klaipėdos krašto gubernatoriaus 1935 m. spalio 17 d. pranešimas užsienio reikalų ministrui. LCVA. F. 383, ap. Nr. 7, b. 1795, lap. 30.
- ⁵⁶ Klaipėdos krašto gubernatoriui apie ją atsiliepė taip: „egzaltuotai miniai pasako kiršinančią – Lietuvą užgaunančią ir Lietuva grasinančią kalbą“. Žr.: Klaipėdos krašto gubernatoriaus 1935 m. spalio 17 d. pranešimas užsienio reikalų ministrui. LCVA. F. 383, ap. Nr. 7, b. 1795, lap. 29.
- ⁵⁷ Apie jas žr.: Memorandumas dėl Vokietijos įsikūšimo į Lietuvos vidaus reikalus stengiantis paveikti Klaipėdos krašto Seimelio rinkimų eigą. LCVA. F. 383, ap. Nr. 7, b. 1639, lap. 80-84.
- ⁵⁸ 1935 m. spalio 9 d. raštas. LCVA. F. 383, ap. Nr. 7, b. 1746, lap. 74.
- ⁵⁹ Ten pat, lap. 74.
- ⁶⁰ Klaipėdos krašto gubernatoriaus 1935 m. spalio 17 d. pranešimas užsienio reikalų ministrui. LCVA. F. 383, ap. Nr. 7, b. 1795, lap. 29.
- ⁶¹ 1935 m. spalio 9 d. raštas. LCVA. F. 383, ap. Nr. 7, b. 1746, lap. 74.
- ⁶² Ten pat.
- ⁶³ Ten pat.
- ⁶⁴ Vok. *Volksgesnoszen, bekennt euch zum Memelland, / Memellander, bekennt euch zum Vaterland.*
- ⁶⁵ Tokių buvo pastebėta Kretingalėje, Doviluose, Grobštuose, Pėžaičiuose, Plikiuose, Priekulėje, Nidoje, Juodkrantėje, Nemirsetoje. Dažniausiai organizuoti riaušinių „smurtininkų“ grupę sudarydavo 20-40 jaunų vyrų. Žr.: Klaipėdos krašto gubernatoriaus 1935 m. spalio 17 d. pranešimas užsienio reikalų ministrui. LCVA. F. 383, ap. Nr. 7, b. 1795, lap. 32.
- ⁶⁶ 1935 m. spalio 28 d. Klaipėdos krašto gubernatoriaus 1935 m. spalio 28 d. raštas Ministerių Kabineto Reikalų vedėjui. LCVA. F. 383, ap. Nr. 7, b. 1639, lap. 78; Klaipėdos krašto pasienio policijos vado 1935 m. spalio 14 d. raštas Klaipėdos krašto gubernatoriui. LCVA. F. 383, ap. Nr. 7, b. 1746, lap. 8.
- ⁶⁷ Valstybės saugumo departamento 1935 m. spalio 21 d. spaudos dienynas Nr. 239. LCVA. F. 383, ap. Nr. 7, b. 1795, lap. 7-12.
- ⁶⁸ Ten pat, lap. 10.
- ⁶⁹ LCVA. F. 383, ap. Nr. 7, b. 1795, lap. 281. Dokumento, įrodančio, kad keletas šimtų žmonių buvo gavę pilietybę ar Krašto gyventojų požymį 1935 m., autorė nerado.
- ⁷⁰ Valstybės saugumo departamento 1935 m. lapkričio 29 d. spaudos dienynas Nr. 264. LCVA. F. 383, ap. Nr. 7, b. 1795, lap. 125.
- ⁷¹ LCVA. F. 383, ap. Nr. 7, b. 1795, lap. 279.
- ⁷² Ten pat, lap. 282.
- ⁷³ Ten pat, lap. 283.
- ⁷⁴ Ten pat, lap. 291.
- ⁷⁵ Ten pat.